

Tomislav Krznar

Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Katedra za filozofiju i sociologiju, Savska 77, HR-10000 Zagreb
tomislav.krznar@ufzg.hr

»Čovjek mase« ili o ulozi filozofije u obrazovanju

Uvidi Ortege y Gasset*

Sažetak

U ovom članku autor nastoji dati nekoliko osnovnih uvida u filozofiju španjolskog filozofa Josúa Ortege y Gasset, posebno imajući u vidu ulogu filozofije u obrazovanju suvremenog čovjeka. U slojevitosti teme autor nastoji razložiti tri dimenzije. U prvom dijelu nastoji ocrtati fenomen »čovjeka mase« posebno imajući pred očima karakter njegova nastanka kao i obilježja njegove misaone strukture. Druga dimenzija vezana je uz shvaćanje uloge sveučilišta u životu modernog društva. Ovdje autor – kroz ortegijanske vizure – nastoji odgovoriti na jednostavno pitanje: zašto je društvu potrebno sveučilište, ili bolje, koja je njegova uloga u obrazovanju pojedinaca? Treća dimenzija rada vezana je uz pokušaj prikaza shvaćanja filozofije Ortege y Gasset. Autor ovdje nastoji doprijeti do odgovora na pitanje: zašto postoji filozofija, ili bolje, je li ona doista potrebna čovjeku? Osnovna pozicija koju autor nastoji ocrtati ovim radom vezana je uz temeljnu poruku filozofije kako je vidi Ortega y Gasset: u dinamizmu okolnosti čovjek mora sam izgraditi svoje autentično postojanje. Filozofija je, kaže Ortega y Gasset, nužan dio tog djelovanja, konkretno, ljudskog odjelovljenja.

Ključne riječi

José Ortega y Gasset, »čovjek mase«, filozofija, obrazovanje, stvaralaštvo, odjelovljenje

»... filozofija nije znanost, jer ona je mnogo više od toga.«¹

José Ortega y Gasset

Razabirući promišljanja o budućnosti filozofije, posebno s gledišta njezine uloge u akademskom obrazovanju, *nužno* se suočavamo s pitanjima što je filozofija i kakva je njena uloga u životu čovjeka. Idući tragom tih pitanja nailazimo i na mišljenje španjolskog filozofa Josúa Ortege y Gasset (1883.–1955.) čija misao u nas nije još dovoljno poznata. Kao mogući uvod u raspravu filozofiji Ortege y Gasset, htjeli bismo ponuditi i ovaj članak.

*

Rezultati prezentirani u ovom radu dijelom su znanstvenog istraživanja »Filozofija Ortege y Gasset u horizontu rasprave o ulozi filozofije u suvremenom obrazovanju« voditelja doc. dr. sc. Tomislava Krznara, koje je provedeno uz potporu Sveučilišta u Zagrebu tijekom 2013/14. godine.

Ovaj je članak izrađen u sklopu znanstvenog programa Znanstvenog centra izvrsnosti za

integrativnu bioetiku, koji se ostvaruje pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu kao instituciji nositeljici Centra.

1

Usp. Ortega y Gasset, José, *Što je filozofija?*, Demetra, Zagreb 2004., str. 60.

Prvo nastojimo razložiti problem »čovjeka mase«, posebno imajući na umu njegov nastanak, nadalje pokušavamo doprijeti do odgovora na pitanje koja je uloga sveučilišta u suvremenom društvu, i naposljetku želimo prikazati razumijevanje filozofije Ortege y Gasseta. Kao putokaz mogu nam poslužiti sljedeće riječi:

»Ortega je rekao, mnogo puta i na mnogo načina, da je pravi junak upravo onaj čovjek koji želi biti on sam. U sebi, taj čovjek negira sve vrijednosti koje nije sam odabrao. Kada bi uzeo sve što mu je ponuđeno pogrešno bi oblikovao svoja određenja i time ostvario svoju vlastitu alijenaciju. Time što odbacuje mnogo toga, posebice umrle bogove i umiruće rituale svoga vremena, dolazi na prag svoga vlastitoga bivanja. Takav se čovjek ističe, neizbježno iako ne namjerno, iz svake gomile ili osjećaja kolektiviteta i tim odmakom stvara svoju svijest, svoju kritičku samosvijest i to ponajviše u stvaranju odmaka od elementarnih poriva, nagona i predsvjesnih procesa njegova postojanja.«²

Možemo kazati da smo ovim riječima postavili glavni smjer misaonog kretanja koje bismo htjeli poduzeti u promišljanju danom u ovom radu. Nismo u mogućnosti dati ekstenzivna tumačenja uvida Ortege y Gasseta u probleme političke i društvene teorije, kao što nismo niti u mogućnosti dati konzistentnije prikaze problema koje Ortega y Gasset detektira kao probleme svoga vremena, a u mnogome i našeg vremena, te dati minuciozni prikaz strukture tih problema i njihova međuodnosa. Naš je glavni zadatak ocrtati poziciju uloge filozofije u životu čovjeka i to posebno kroz dvije dimenzije, prvu filozofije kao *mehanizma* ukidanja samorazumljive komocije i, druge, filozofije kao *mehanizma* proizvodnje autentičnog postojanja.³

Tko je »čovjek mase« i zašto je nastao?

Kažimo da je *Pobuna masa*⁴ vjerojatno najčitanija njegova knjiga i zasigurno ona koja je najviše utjecala na recepciju i širenje/pobijanje misli Ortege y Gasseta. K tomu, treba istaknuti, protivno uobičajenim uvjerenjima, ovo nije knjiga primarno političke ili socijalno-filozofijske tematike, nego prije ontologijske ili, kako kazuje Pedro Blas Gonzales, djelo koje se bavi metafizikom moralnih kvaliteta.⁵

Vraćajući se na početni problem ovog rada postavimo temeljno pitanje: što je »čovjek mase« i koji su uzroci njegova nastanka? Fenomen *pobune masa*⁶ ponajprije je fundiran u socijetalnom fenomenu aglomeracije – hipernumerizacije, omasovljenja ili, bolje, okrupnjivanja.⁷ Ovdje je potrebno uočiti dvije temeljne dimenzije problema. Prva je vezana uz neobično velik demografski rast europskog stanovništva, i druga – društvo je, kako kazuje Ortega y Gasset, *dinamično stratificirana pojava*, ili kraće, ono se uvijek sastoji od elita i masa. Ovdje je važno pitanje kako odrediti što je to »čovjek mase«?

No, prije toga recimo da je elita ono što se odvaja od mnoštva, u njegovu tumačenju ključan razlog odvajanja nastojanje je pojedinca za *sebeoblikovanje* kroz napor koji pojedinac poduzima dok nastoji sebi objasniti svijet. Kada je u pitanju određenje »čovjeka mase« kažimo da tu nije ponajprije riječ o kvantitativnoj dimenziji fenomena, nego prije o psihološkoj. Riječima Ortege y Gasseta:

»Strogo uzevši, masa se može definirati kao psihološka činjenica i ne mora se očekivati pojava pojedinaca u aglomeraciji. Pred samo jednom osobom možemo znati je li riječ o masi ili nije. Masa je svaki onaj koji ne ocjenjuje samoga sebe – u dobru i zlu – zbog posebnih razloga, nego se osjeća 'kao i svi', a ipak ne osjeća tjeskobu, nego zadovoljstvo jer je isti kao i drugi. Zamislite skromnoga čovjeka koji, pokušavajući se ocijeniti zbog posebnih razloga – pitajući se je li nadaren za nešto, iskače li iz bilo kojeg reda – otkriva da se ni po čemu ne ističe. Taj će se čovjek osjećati prosječnim i prostim, nenadarenim, ali se neće osjećati dijelom 'mase'.«⁸

Tragajući za odgovorom na pitanje što je »čovjek mase«, suprotstavljamo taj entitet drugome – *čovjeku elite*. Ortega y Gasset, opisujući »čovjeka elite«, kazuje da se pripadnici masa i elita razlikuju po naporu koji ulažu u osmišljavanje svog života, biti pripadnik elite znači neprestano stavljati pred sebe zahtjeve i suočavati se s vlastitom ograničenošću i nedostatnošću.⁹ Dakako, ovakva događanja teško da mogu uroditi osjećanjem samodovoljnosti i ugođe, što je upravo temeljno obilježje »čovjek masa«. Kažimo da je *napor* jedini

2

Usp. »Predgovor« Martina S. Dworkina djelu: McClintock, Robert, *Man and His Circumstances. Ortega as Educator*, Teacher College Press, New York 1971., str. VII.

3

Problem obrazovanja nije moguće sagledati izvan konteksta brige Ortege y Gasseta za španjolsko društvo i to na način intelektualiziranja odnosa unutar vodećih struktura društva te otvaranja španjolskog društva europskim tokovima onoga vremena. Konkretno, zadaća je bila oblikovanje znanstvenog duha – protivno duhu klerikalističke i neoimperijalne zatvorenosti – španjolskih elita. Ovaj uvid otvara nam dva problema. Prvi je vezan uz Španjolsku kao horizont rasprave o obrazovanju, a drugi uz ulogu znanosti u europskom društvu. Prvim se problemom u ovom radu nikako ne možemo baviti, iako ga u našim promišljanjima pretpostavljamo. Drugi problem trajno nam je prisutan pred očima i nastojimo ga razriješiti u trećem dijelu ovog rada.

4

Usp. Ortega y Gasset, José, *Pobuna masa*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2003. Sadržaj knjige *Pobuna masa* prvotno je izlazio u obliku članaka u tjedniku *El Sol* u razdoblju između listopada 1929. i veljače 1930., a kao knjiga djelo je izišlo 1930. u Madridu. Korijene ima u dva isto tako značajna Ortegina djela, prvom *Španjolska bez kičme* (Madrid, 1921.) i drugome, *Tema našeg vremena* (Madrid, 1923.). U sva tri djela Ortega y Gasset bavi se fenomenima društva razlažući racionalističke koncepte te problematiku španjolskog društva u europskom horizontu. U procjeni važnosti djela *Pobuna masa*, kao i u nastojanjima oko razumijevanja njegovog sadržaja svakako treba imati pred očima i druga dva djela. O tome usp. Ortega y Gasset, José, *Invertebrate Spain*, Howard Fertig, New York 1974. i Ortega y Gasset, José, *The Modern Theme*, Forgotten Books, London 2012. Također usp. sekundarnu literaturu: Oumette, Victor, *José Ortega y Gasset*, Twayne Publishers, Boston 1982. str. 72slj; Ferrater Mora, José, »Ortega y Gasset: An Outline of His Philosophy«, u: Terricabras, Joseph-Maria (ed.), *Three Spanish Philosophers: Unamuno, Ortega, Ferrater Mora*, State University of New York Press, New York 2003., str. 192; Niedermayer, Franz, *José Ortega y*

Gasset, Frederick Ungar Publishing Co, New York 1973., str. 41.

5

Usp. Gonzales, Pedro Blas, *Ortega y Gasset's »The Revolt of the Masses« and the Triumph of the New Man*, Algora Publishing, New York 2007., str. 124. Inače, ovo je iznimno instruktivna studija o autorovom djelu *Pobuna masa*, u kojoj autor donosi dojmljivu analizu sadržaja samog spisa te vrlo upečatljiva tumačenja pojedinih dijelova cjelokupnog korpusa Ortege y Gasseta.

6

O problemu pobune masa kao i fenomenu masovne kulture usp. Gonzales, Pedro Blas, *Human Existence as Radical Reality. Ortega y Gasset's Philosophy of Subjectivity*, Paragon House, St. Paul 2005. Posebno šesto poglavlje: »The Revolt of The Masses and the Nature of Mass Culture«, str. 127slj.

7

Kada govorimo o *fenomenu mase*, tada svakako vrijedi konsultirati dvije značajne studije. Prvu, koja spomenutom fenomenu pristupa iz sociološkijske perspektive i nastoji razotkriti politički, ili svjetonazorski karakter autorova mišljenja nalazimo u djelu Indić, Trivo, *Uspun masa. Jedno poređenje iz sociologije masa: Mosca i Ortega*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd 1985., posebno str. 70slj. Druga značajna studija vezana je uz raščlanjivanje psihološkijskih aspekata fenomena mase, ili gomile, kako to autor nastoji ocrtati u djelu *Psihologija gomila*, nastojeći dohvatiti misaonu pozadinu nastanka zajedničkih osobina nekog naroda. Usp. Le Bon, Gustave, *Psihologija naroda, gomila, revolucija*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2004., str. 137slj. Iako se u pisanju ovog članka, jer to nije bilo moguće iz tehničkih razloga, nismo mogli pominje približiti mislima iznesenim u ovim djelima, čini nam se poželjnim misao Ortege y Gasset sagledati i iz kuta ovih djela.

8

Usp. Ortege y Gasset, J., *Pobuna masa*, str. 62.

9

O problematici elitizma u Orteginoj političkoj teoriji usp. Raley, Harold C., *José Ortega y Gasset. Philosopher of European Unity*, The University of Alabama Press, Tuscaloosa, AL 1971., str. 53.

bijeg od prosječnosti a kada je riječ o »čovjeku mase«, i vremenu njegova uspona na vlast, uočava se nedostatak svakog napora. Ukoliko fenomen pojave »čovjeka mase« tumačimo u kontekstu vremena, možemo zapaziti da jedna od većih inspiracija njegova nastanka shvaćanje koje kazuje da je okružje u kojem živimo potpuno sigurno, lišeno svih opasnosti i obaveza napora, dakle, ono je potpuno obavijeno spokojem. S druge strane ostaje nepredvidivost, kako kazuje Ortega y Gasset, »obzor otvoren svim mogućnostima«, a to je »pravi život, prava potpunost života.«¹⁰

Podizanje razine udobnosti života, kao i dostupnost sve većeg broja artefakata koji povećavaju sigurnost ljudskog života, dovelo je do toga da je »čovjek mase« iznimno razmaženo biće, ovu dimenziju »čovjeka mase« Ortega y Gasset naziva psihologijom razmaženog djeteta,¹¹ hoteći naglasiti shvaćanje da »čovjek mase« mnogo toga može i sve mu je dopušteno. U tom pogledu možemo reći da »svijet u kojem su se rodile današnje mase pokazuje radikalno novu fizionomiju povijesti.«¹²

Ostaje još jedan važan problem koji moramo osmotriti u poslu tumačenja nastanka »čovjeka mase«. Riječ je porastu razine obilja u životu suvremenog čovjeka, ili kako Ortega y Gasset kazuje, o *rastu života*. Ovdje je uočljiva napetost dviju determinanti ljudskog života: *okolnosti* i *mogućnosti*. Svijet je repertoar životnih mogućnosti¹³ a pitanje mogućnosti života čovjeka Ortega y Gasset vezuje na pitanje o dekadenciji. Ukratko, sve veće mogućnosti života, dostupno materijalno obilje i nedostatak intelektualnih poticaja u konačnici dovode do mentalne dekadencije, konkretno, ovdje je na djelu pad vitalnosti. Ne treba zaboraviti da živjeti znači »osjećati se *sudbinski* prisiljenim na slobodu i odluku o tome što ćemo biti na ovome svijetu.«¹⁴ Riječ je dakle o naporu izgradnje vlastitog karaktera i borbe *protiv* okolnosti.

No, sagledajmo problem »čovjeka mase« iz drugog kuta. Što je omogućilo novi scenarij za čovjekovo postojanje i kako je on utjecao na stvaranje »čovjeka mase«? Orteginim riječima:

»Nikad u povijesti čovjek nije došao u takve životne okolnosti koje bi i najmanje sličile onima koje određuju ti uvjeti. Riječ je, zapravo, o radikalnoj novini u ljudskoj sudbini koju donosi XIX. stoljeće. Stvara se novi scenarij za ljudsko postojanje, nov u fizičkom i društvenom smislu. Taj novi svijet omogućila su tri načela: liberalna demokracija, znanstveno eksperimentiranje i industrijalizam. Dva posljednja mogu se svesti na jedno: tehniku. Nijedno od tih načela nije izmišljeno u XIX. stoljeću, nego potječu iz dva prethodna. Čast XIX. stoljeća ne počiva na njihovu otkrivanju, već na primjeni.«¹⁵

Čini se opravdanim zaključiti da je djelovanje »čovjeka mase« utemeljeno na isključivosti i nasilnom provođenju uskih pogleda na svijet. U tom pogledu njegovo djelovanje je namatanje *istine* što Ortega y Gasset naziva – barbarstvom. Uvjerenje da nema istine do one koju sam proklamira, kao i intelektualna isključivost i misaoni hermetizam, navodi Ortegu y Gassetu na zaključak da »čovjek mase« djeluje preko izravne akcije, ne vodeći računa o institucijama, zakonitosti javnih postupaka i proceduralnosti djelovanja u javnoj sferi. Dakako, ovdje izravnu akciju »čovjeka mase« ne treba brkati s građanskim otporom. Izoliranost pozicija djelovanja »čovjeka mase« kao i njegova isključivost, Ortegu y Gassetu navodi na zaključak da »čovjek mase« djeluje barbarski jer ne računa na druge, pa je time njegova pozicija je potpuno nekomunitarna.¹⁶ Ovdje termin 'nekomunitarnost' razumijevamo kao nedostatak osjećaja za zajedništvo unatoč snažnom osjećaju pripadanja, što je uistinu paradoks.

Ponovimo još jedamput: radikalna razlika između »čovjeka mase« i »čovjeka elite« vidljiva je u sagledavanju uloga *napora* u životu čovjeka. »Čovjeka

elite« određuje potreba da se obrati normama izvan sebe samoga, jer »život mu se ne sviđa ako ne služi nečemu transcendentnom. Zato potrebu da služi ne doživljava kao opresiju.«¹⁷ Ovdje Ortega y Gasset navodeći sentencu »Noblesse oblige«, citira Goethea: »Živjeti kako želiš je plebejski: plemić teži redu i zakonu.«¹⁸

Pred nama se pojavilo najvažnije pitanje: što čovjeku može pomoći u tom uzdizanju? Čini se da nije pretenciozno odgovoriti – filozofija. Ortega y Gasset kazuje¹⁹ da filozofija ne niče iz razloga korisnosti, ali niti iz bezrazložnog hira, ona je konstitutivno potrebna umu. Tomu je tako zato što je njeno osnovno obilježje *tražiti* sve kao takvo, ili »uhvatiti Univerzum«.²⁰ Slijedi važnije pitanje: čemu ta težnja? »Zašto se« – pita Ortega y Gasset – »ne bismo zadovoljili onime što na svijetu nalazimo bez filozofiranja, onime što već jest i bjelodani se tu pred nama?«²¹ Iz jednostavnog razloga koji slijedi:

»sve ono što jest i tu se nalazi, sve što nam je dato, prisutno, bjelodano, po svojoj je biti tek puki dio, komad, fragment, batrljak. I ne možemo ga gledati a da ne predvidimo, da ne čeznemo za onim dijelom koji nedostaje. U svakom datom bitku, u svakoj datosti o svijetu nalazimo njegovu bitnu liniju prijeloma, njegov djelomični i samo djelomični karakter – vidimo ranu njegove ontološke osakaćenosti.«²²

10

Usp. Ortega y Gasset, J., *Pobuna masa*, str. 75.

11

Ibid., str. 91.

12

Ibid., str. 93.

13

Ibid., str. 79.

14

Ibid., str. 84.

15

Ibid., str. 90.

16

Ostaje pitanje što vezuje pojedince »čovjeka mase« u društvo »čovjeka mase«? Ortega y Gasset daje jednostavan odgovor: tehnika. Primorani smo, barem što se tiče ovog članka, pitanja tehnike ostaviti po strani. Naime, pitanje tehnike, ili kako kazuje Ortega, tehnika, distingvirajući zapadnjačke i azijske tehnike, posebno su pitanje Ortegine filozofije. Da je tomu tako svjedoči i značajno djelo *Meditación de la técnica* objavljeno 1939. a u nas prevedeno kao *Razmatranje o tehničari* objavljeno 1944. Iako ne možemo ulaziti u sadržaj ovog spisa, vrijedi navesti značajan odjeljak iz njega koji, po našem sudu, baca novo svjetlo na teme ocrtane u ovom članku. Ortega tako kazuje: »Čovjek, htio ili ne, mora da sebe sam načini, on se mora sam stvoriti. Taj zadnji izraz nije nipošto nezgodan. On iztiče, da se čovjek, u samom korjenu svoje egzistencije, nalazi, prije negoli u ikakvom drugom, u položaju tehničara. Za čovjeka život je odmah, i prije negoli što drugo, trud oko toga, da bude ono, što još nije; naime, on, on sam, izkorišćujući za to ono, što ima; ukratko,

on 'je' proizvodnja. Time želim reći, da život nije po svom temelju, kako se je toliko vjekova vjerovalo: razmatranje, mišljenje, teorija. Ne; on je proizvodnja, tvorevina, i samo jer ove to traže; stoga, poslije, a ne prije, jest mišljenje, teorija i znanost.« Usp. Ortega y Gasset, José, *O ljubavi – O tehničari*, Naklada Dubrava, Zagreb 1944., str. 223.

17

Usp. Ortega y Gasset, J., *Pobuna masa*, str. 95.

18

Pozicija obaveze intelektualca koju možemo, iako po našem sudu ne sasvim primjereno, smatrati elitizmom ili čak izričajem aristokratskih shvaćanja, nije teorijski uvid nego iskaz zbiljske brige za društvo, konkretno španjolsko društvo njegova vremena. Tako je Ortega y Gasset (1913.) bio predvodnik *Lige za političko obrazovanje* u kojoj je djelatno htio ostvariti svoja politička uvjerenja vezana uz osuvremenjenje španjolskog društva i ulogu obrazovanja u društvu. O tome usp. Oumette, Victor, *José Ortega y Gasset*, Twayne Publishers, Boston 1982., str. 44. i McClintock, R., *Man and his Circumstances. Ortega as Educator*, str. 84.

19

Usp. Ortega y Gasset, J., *Što je filozofija?*, str. 107.

20

Ibid.

21

Ibid.

22

Ibid.

Mogli bismo kazati da je filozofija ona snaga koja upućuje na obavezu cjelovitosti ljudskog djelovanja, dakle onog djelovanja koje ne bi bilo determinirano komocijom i zadovoljenjem postojećim. Istovremeno, filozofija u određenju konstitutivne potrebe ljudskog uma moguće je jedini mehanizam osmišljavanja ljudskog života, dakle, udubljenja u svoj vlastiti život, i time misaonog odmaka od prosječnosti.

Prije daljnjeg promišljanja problema uloge filozofije u životu čovjeka potrebno nam je pomnije pogledati fenomen sveučilišta i njegovu ulogu u zapadnjačkom društvu.

Uloga sveučilišta u društvu

U kontekstu rasprave o ulozi sveučilišta u suvremenom društvu, susrećemo se s nekoliko značajnih pitanja koja dotiču odnose društva i znanosti, socijalnih mehanizama upotrebe znanja u društvu te odnosa kulture, shvaćene kao temeljnog obrasca nekog društva, i znanosti, shvaćene kao produktivnog mehanizma.²³

Što je sveučilište? – temeljno je pitanje svake rasprave o ulozi sveučilišta u društvu,²⁴ kazuje Ortega y Gasset i sugerira smjer odgovora kroz propitivanje njegova karaktera. Dakle, koja je funkcija sveučilišta u društvu i ispunjenje kojih zadaća društvo očekuje od njega? U potrazi za odgovorom na ova pitanja krenimo od okružja u kojemu sveučilište prebiva. Ovo je pitanje o odnosu *naroda* i tipa obrazovanja koje je na djelu u tom *narodu*.²⁵ Rasprava o sveučilištu dobila je tako dvije dimenzije: onu o sveučilištu samom i onu o okružju u kojemu sveučilište djeluje.²⁶ No, opet isto pitanje: što je sveučilište? Ortega y Gasset opisno kazuje sljedeće: sveučilište je ustanova gdje se stječe *visoko* obrazovanje, a ono se sastoji o dvije stvari: podučavanja *intelektualnih struka* i znanstvenog istraživanja te obuke budućih istraživača.²⁷ Visoko obrazovanje, kazuje Ortega y Gasset, sastoji se od stručnosti i istraživanja. No, nije li ono nešto više? Ovo 'više' Ortega y Gasset imenuje riječju 'kultura', onime što u današnjem sveučilištu, za razliku od primjerice srednjevjekovnog sveučilišta, postoji samo u tragovima.

Poziciju do koje smo dospjeli oblikujmo ovako: u kojem su odnosu temeljne djelatnosti sveučilišta i kulturno okružje u kojemu sveučilište djeluje? Traženje odgovora na ova pitanja otvara dva nova problema: prvi je vezan u gomilanje činjenica, a drugi uz ulogu znanosti u društvu, posebice zapadno-europskom društvu. Nedvojbeno je da je danas količina znanja kojom raspolazemo nezamislivo velika, i da obrazovanje za bilo koju *intelektualnu struku* potrebuje niz mehanizama koji će sažeti i oblikovati to znanje na suvremen, konkretno prihvatljiv i upotrebljiv način. Ukratko, potrebne su stručnost i specijalizacija. No, zanemarivanje društvenog i kulturnog okvira može dovesti do stvaranja, kako kazuje Ortega y Gasset, novog barbara – onoga koji zna mnogo o nečemu, a malo ili ništa o bilo čemu drugome, ponajmanje zna o životu i svojoj ljudskoj ulozi u tom životu. Zbog toga je, kazuje Ortega y Gasset,

»... neizbježno na sveučilištu iznova stvoriti obrazovanje kulture, odnosno sustava živih ideja koje vrijeme posjeduje. To je ključna *zadaća* sveučilišta. To je ono što sveučilište mora biti više no išta drugo.«²⁸

Ovdje se možemo vratiti na poziciju koju smo razložili u prethodnom poglavlju rada a riječ je o tumačenju odnosa »čovjeka mase« i fenomena kulture. Recimo da »čovjek mase« nije entitet bez kulture, naprotiv, on snažno djeluje na planu stvaranja svoje vlastite, masovne kulture, ili kako bi Ortega y Gas-

set rekao – *kulture prosječnosti*. Ta kultura, osim komocijom i neusmjerenim uživanjem, obilježena je i korišću te uporabom sredstava tehnike koja su pak stvorena s drugim svrhama. Riječ je o svrhama humanosti i egalitarizma, a ne lagodnosti i dominacije jedne dimenzije postojanja. Na taj način poučavanje kulture na sveučilištu, kako zahtjeva Ortega y Gasset, bilo bi zapravo poučavanje obaveze i odgovornosti znanja. Ovdje je vidljiv pomak od instrumentalnosti prema odgovornosti.

Ostaje problematično pitanje uloge znanosti u sveučilišnom obrazovanju. Znanost je, kazuje Ortega y Gasset, najveće ljudsko čudo, no i njoj je nadređen sam život. Život shvaćen kao ukupnost organskog bivanja i fragment unutar tog bivanja kojeg nazivamo ljudski život – nije tu radi znanosti, nego je znanost tu da taj život očuva i oplemeni. Ovdje je potrebno kazati da Ortega nije zagovarao antiscijentističke pozicije, sasvim naprotiv, smatrao je da je upravo znanost najvažniji proizvod Europe te da su europski narodi, iako u posebnim oblicima, upravom temeljem znanosti stvorili sasvim drugačiji način mišljenja. Možemo se ovdje poslužiti Orteginim uvidom – Europa je znanost!²⁹ Riječima Roberta McClintocka, kojima ovaj, u kapitalnom djelu *Čovjek i njegove okolnosti. Ortega kao učitelj*, interpretira njegovu misao kazujući da je znanost rezultat dvaju talenata koje je Sokrat podario Zapadu: »mogućnost stvaranja definicija i uporabe induktivne metode. Sve ostalo Europa dijeli s ostatkom svijeta.«³⁰ Podloga ovakvog djelovanja je, kako kazuje Ortega y Gasset, shvaćanje cjeline, protivno partikularizaciji znanja, kakvu susrećemo kod »čovjeka mase«, kao i protivno tendenciji *dekultiviranja* procesa akademskog obrazovanja, dakle odmicanja akademskog obrazovanja od podloge na kojoj je nastalo te isključivoj instrumentalizaciji učenja. Na taj način jedino vrijedno u učenju je ono što ima instrumentalni učinak, dok je sve ostalo neiskoristivi balast.

23

U ovoj raspravi moramo ostaviti po strani inače vrlo važnu distinkciju, a riječ je o sljedećem: je li tip znanja »proizvod« struktura obrazovanja ili dominantno obilježje epohe? Ukoliko je ovo drugo, otvara se pitanje o karakteru obrazovnog sustava, i to na način da možemo pitati sljedeće: ne služi li obrazovni sustav samo diseminaciji dominantnog tipa znanja koje je već ionako »proizvedeno« izvan samog sustava obrazovanja? Ako je pak tako, ostaju dva najvažnija pitanja: čemu služi obrazovni sustav i gdje se »proizvodi« dominantni tip znanja? Ovdje se, dakako, time ne možemo baviti.

24

Spis »Misija sveučilišta« objavljen je 1930. i može se razumjeti kao manifest kojim se naviješta neovisnost sveučilišta od usko definiranih društvenih servisa i političke kontrole. Sam spis pojavio se kao niz novinskih članaka tokom jeseni 1930. Ujedno, sadržaj spisa je obraćanje studentskom pokretu i nastojanje da se poslovi sveučilišta definiraju u suradnji sa studentima, o tome uostalom svjedoči i sam sadržaj spisa. Detaljnije o spisu »Misija sveučilišta«, poglavito u kontekstu Orteginog shvaćanja sustava obrazovanja, usp. McClintock, R., *Man and his Circumstances. Ortega as Educator*, str. 136slj.

25

Ovdje termin 'narod', dakako, ne shvaćamo u etničkom, nego radije u kulturnom ili čak ekonomskom pogledu, dakle ljudi koji *zajednički* proizvode zbilju vlastitih života. Naime, kako pokazuje Ortega y Gasset, postoje različitosti unutar europskih »naroda« i svaki, budući da je narod organska i duhovna jedinica visoke monolitnosti, potrebuje svoj koncept akademskog školovanja.

26

Usp. Ortega y Gasset, José, »Misija sveučilišta«, *Europski glasnik* 14 (2009), str. 201.

27

Ibid., str. 204.

28

Ibid., str. 207.

29

Usp. Raley, H. C., *José Ortega y Gasset. Philosopher of European Unity*, str. 75. Također usp. Marias, Julián, *José Ortega y Gasset. Circumstance and Vocation*, University of Oklahoma Press, Norman, OK 1970., str. 209.

30

Usp. McClintock, R., *Man and his Circumstances. Ortega as Educator*, str. 73.

Ovdje je potrebno osvrnuti se na odnos sveučilišta prema kulturi, kako kazuje Ortega y Gasset, posebno uzevši u obzir razumijevanje kulture kao učenja i očuvanja životnih obrazaca te očuvanje onih koncepata života koji se fundiraju u racionalnosti i humanosti istovremeno. Na sveučilištu bi se, smatra Ortega y Gasset, trebalo (osim što se proučava) poučavati razumijevanje životnog konteksta u svrhu osmišljavanja ljudskog postojanja. U protivnom isključivo instrumentaliziranje znanja vodi u barbarstvo, čiji su protagonisti oni koji obiluju informacijama, dapače uporabljivim i za komociju života korisnim informacijama, ali njihovo je gledanje na svijet lišeno smisla, a utjeha postojanja u pripadanju masi.

Ostaje nam ovdje zapitati se o ulozi filozofije u obrazovanju. Naime, prethodno smo poglavlje završili mislima o potrebi uzdizanja iznad horizonta običnosti i uronjenosti u prosječnost i komociju naglašavajući presudnu ulogu filozofije u tom naporu uzdizanja. K tomu, kazali smo da je filozofija ona snaga koja upućuje na obavezu cjelovitosti ljudskog djelovanja, dakle onog djelovanja koje ne bi bilo determinirano komocijom i zadovoljenjem postojećim, nego radije djelovanja okrenutog osmišljavanju vlastitog života i potrebi za orijentiranjem u svijetu. Ovdje moramo postaviti ključno pitanje: može li se zadaća, kako smo rekli, poučavanja razumijevanja kulture te stvaranja obrazaca humanosti i racionalnosti osigurati poučavanjem filozofije?

Filozofija?

Čini nam se sada primjerenim postaviti temeljno pitanje: što Ortega y Gasset podrazumijeva pod pojmom 'filozofija'?³¹ Do sada smo rekli – navodeći riječi Ortege y Gasset – da je filozofija³² ono što je konstitutivno potrebno ljudskom umu. Možemo li kazati da je filozofija onaj misaoni mehanizam koji će nam omogućiti oblik svijesti različit od svijesti »čovjeka mase« i istovremeno omogućiti poučavanje kulture te obrazovanje osvijestjenih pojedinaca? Prije no što damo odgovor na pitanje što je filozofija, moramo, u ortegijanskoj maniri, postaviti još jedno značajno pitanje: *što je čovjek?* Naznaku odgovora na ovo pitanje Ortega y Gasset ocrtava ovako:

»Ma koji bio stupanj energije, sposobnosti, ili izvornosti djelovanja, čovjek neprestano proizvodi svoj svijet, doista, već smo vidjeli da svijet ili čak univerzum, nije ništa više nego shema ili interpretacija kojom se čovjek naoružava kako bi se osigurao od života. Recimo tada da je svijet instrument *par excellence* koji čovjek proizvodi, a čin proizvodnje je jedno i isto kao i njegov život, njegovo postojanje. Čovjek je rođen da bi bio proizvođač svjetova.«³³

Ove nas misli upućuju na nekoliko dimenzija problema. Prvo, čovjek je jedan od mnogih oblika života, k tomu, drugi oblici života prijetnja su čovjekovom postojanju. Drugo, za obranu od tih oblika života potrebno je izgraditi alat, oružje, a upravo je *svijet* kao čovjekov proizvod to oružje obrane. U tom poslu proizvođenja alata koji ga brani od života čovjek i sebe sama proizvodi, i na kraju, taj posao zapravo je čovjekovo poslanje, njegova najdublja i najintimnija zadaća. Ukoliko bismo ove hegelijanske uvide htjeli dopuniti pitanjem kako je to moguće, kako čovjek proizvodi sebe i svoj svijet, te na koji način čovjek stoji protivnu životu, čini nam se opravdanim zaključiti da smo ušli na područje filozofije. Tomu je tako jer, kako kazuje Ortega y Gasset, za razliku od drugih znanosti koje imaju unaprijed zadan predmet mišljenja,³⁴ filozofija svoj predmet tek treba stvoriti. Ovaj nas uvid upućuje na dvije dimenzije. Prvu, ukoliko fizičar naziva zbiljom ono što se dogodi kao posljedica eksperimenta, dakle, simulacije, filozof nema tu komociju, on svojim postupcima ne generira zbilju, naprotiv bavi se onime o čemu njegovo postojanje zavisi.³⁵

Misija dakle nije upravljati zbiljom, poznavali li je mi ili ne; misija je, kazuje Ortega y Gasset, udubiti se u zbilju i dobiti znanja o tome kako ona postoji, te razotkriti sveze našeg postojanja. Druga dimenzija ranijeg navoda upućuje nas na još jedno pitanje: zašto se čovjek uopće bavi filozofijom? Temeljem rečenog možemo zaključiti sljedeće: iz razloga da upozna zbilju, ili kako bi Ortega y Gasset rekao, Univerzum.³⁶ No, to nam nije dovoljno dobar odgovor. Odgovor možemo proširiti – iako svjesni nedostatnosti tog proširenja – uvidom da čovjek upoznavajući zbilju, dakle upoznavajući intenzitet svoje vezačnosti i *sebeutemeljenosti* u toj zbilji, doznaje tko je on zapravo. Doznajući tko je, on se licem u lice susreće s obavezom samoodređivanja, ta obaveza proizlazi i karaktera *dvostruke nepoznatosti* u odnosu čovjeka i zbilje. To bismo mogli bismo ocrtatati ovako. Prvo, nepoznatosti kao susretanja s pojavama kakve jesu, bez izmjena i pripreme i drugo, nepoznatosti kao jedinog razabirljivog odgovora na pitanje odakle u nama ta glad za spoznajom, što nas nagoni da se bavimo nepoznatim. Činjenica vlastite osuđenosti na pitanja nije nam nažalost dovoljna. Jednostavno – kazuje Ortega y Gasset – ta »glad na izgled svojstvena filozofiji zapravo je prirodeno i spontano ponašanje duha u životu.«³⁷ Ovaj posebni duh, koji kao jedan oblik života, vidjeli smo, sebe štiti stvaranjem svog vlastitog svijeta, i izgradnjom sebe u tom svijetu osuđen je na pitanja. Mi u korijenu našeg bića, kazuje Ortega, osjećamo pritisak pitanja.³⁸ Ukoliko pristanemo na uvjerenje da je filozofija izriječ tog pritiska, da je ona takva djelatnost koja ne polazi od unaprijed zadanih pretpostavki, te da je ona zadovoljenje gladi za nepoznatim, i istovremeno onim o čemu smo ovisni, ili barem izriječ objašnjenja razloga te ovisnosti nalazimo se pred još jednim paradoksom.³⁹

Filozofija je dakle ono što možemo smatrati utemeljenim i relevantnim odgovorima na pitanja o našem postojanju, ona je sklop pouzdanih spoznaja o našem svijetu i, istovremeno, potvrda o izgradnji sebe. Tomu je tako jer, tvrdi

31

O problemima razumijevanja odnosa filozofije i obrazovanja, posebno s gledišta učiteljstva i odgojiteljstva, usp. Krznar, Tomislav, »Filozofija kao briga za cjelinu – edukacijski uvidi Ortege y Gasset«, u: Krznar, Tomislav – Filipović, Nikolina Iris (prir.), *Vrč i šalica. Filozofijska vivisekcija problema odgoja i obrazovanja*, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2015., str. 403–417. U odjeljku ovog rada oslanjamo se na promišljanja iznijeta u navedenom članku.

32

Glavni Ortegin spis o problemu filozofije, premda je dakako taj problem *razliven* diljem cijelog njegovog djela, jest knjiga *Što je filozofija?* koja je nastala na temelju predavanja održanih 1929. u kazalištu, a dijelovi predavanja objavljeni su u člancima u časopisu *La Nación* u Buenos Airesu krajem 1930. i početkom 1931. Razlog premještanja akademskog predavanja iz aule u kazalište bila je njegova ostavka na mjesto profesora na madridskom sveučilištu do koje je došlo zbog njegove pobune protiv intervencija u akademski sustav koje je provodio diktator Primo de Rivera. Ortegin pozicija bila je sljedeća: nije moguće poučavati filozofiju, dakle sustav slobode *par excellence*, u okružju prisile, dak-

le neslobode. Sam spis objavljen je posthumno u Madridu 1958. Možemo ovdje kazati da su sva tri spisa čiji smo prikaz dali ovim člankom nastala u istom razdoblju autorova života te da im je, po našem sudu, zajednički nazivnik obrazovanje, i to obrazovanje shvaćeno kao napor samoostvaranja.

33

Usp. Ortega y Gasset, José, *Man and Crisis*, W. W. Norton & Company inc., New York 1962., str. 36.

34

Usp. Ortega y Gasset, J., *Što je filozofija?*, str. 51–52.

35

Ibid., str. 61.

36

Ibid., str. 72.

37

Ibid., str. 75.

38

Ibid., str. 76.

39

Ibid., str. 115.

Ortega y Gasset, »čista je i stroga istina da postoji samo ono idejno, ono misleno, ono svjesno: Ja – upravo Ja – *me ipsum*«. ⁴⁰ Postoji dakle, »ono Ja« koje pita o sebi, »ono Ja« kojemu je to pitanje bitno određenje, no istovremeno »to Ja« ima i zadaću. Ortega y Gasset je opisuje ovako:

»Nužno je da to Ja, ne gubeći intimnost, pronade svijet koji je radikalno drugačiji od njega i da izađe, van sebe, u taj svijet. Prema tome, da Ja istodobno bude intimno i egzotično, ograđeno i neobuzdano, zatvor i sloboda.« ⁴¹

Sada smo došli u poziciju u kojoj možemo postaviti pitanje: kakve veza ima filozofija s tim »Ja«? Ona je, ortegijanski rečeno, zabilješka naše obaveze da sebe pronademo i osmislimo svoj autentični život. Ovaj pojam »autentičan« treba razumjeti kao onaj koje je sobom samim, u svojim vlastitim naporima, protivno intenzivnim pritiscima izvana, sobom – stvoren. Ili, riječima Ortege y Gasset,

»... radikalni problem filozofije je definiranje tog načina bivstvovanja, te primarne zbilje koju nazivamo 'našim životom'. A živjeti nitko ne može za mene – život je neprenosiv –, to nije apstraktni pojam, to je moje vrlo individualno bivstvovanje. Po prvi put filozofija polazi od nečega što nije apstrakcija.« ⁴²

Konkretno, filozofija je dokaz da to konkretno življenje, ili bolje, »ja sam«, doista postoji(m), i k tomu, postoji(m) s zadaćom trajnog osmišljavanja sebe i određivanja što će (se) biti. Ovo znači biti trajno izložen naporu traženja, trajno okupiran otklanjanjem opasnosti zasjenjenja vlastitog postojanja učincima komocije prijanjanja uz dominantna određenja okolnosti.

Možemo ovdje reći ⁴³ da je filozofija ništa drugo do zabilješka paradoksa ljudskog postojanja, i to onog postojanja koje se tek mora oblikovati ukoliko se želi nazvati ljudskim. Zadaća refleksije o tom naporu povjerena je upravo filozofiji, pa Ortega y Gasset smjelo kazuje da sve »što nije definiranje filozofije kao filozofiranja i filozofiranja kao esencijalnog tipa života, nedovoljno je i nije radikalno.« ⁴⁴ I nema veze s ljudskim postojanjem, autentično *sebe-određujućim* zadatkom mojeg vlastitog postojanja.

Umjesto zaključka

Pokušajmo promišljanja iznijeta u ovome radu sažeti u jednu točku. U tom pogledu vrlo su nam instruktivne riječi H. C. Raleya koji kazuje:

»U najstrožem smislu čovjek uvijek stoji pred izazovom koji mu donosi misija autentičnosti, tomu je tako jer je autentičnost kriterij ljudske vrijednosti. Ipak, čovjek prečesto iznevjeri tu misiju i na taj način postane svoja sjenka koja postoji u stanju drugotnosti, izvan svoje vlastite mjere a time i ispod svog razuma. Rečeno na bolji način, čovjek nema većeg zadatka nego da odjelovi mogućnost svog vlastitog života. To je ortegijansko razumijevanje moraliteta: čovjek mora biti ono što je, on sam. To nije neozbiljan nalog, budući je čovjek on sam, istinito i potpuno, kad prijanja uz savršen ideal kao neurušivo načelo.« ⁴⁵

Ove nas riječi upućuju na nekoliko dimenzija napora u ostvarenju plana svog vlastitog postojanja. Prvo, riječ je o zadatku postojanja, a ne preuzimanja drugih oblika postojanja. Drugo, ukoliko iznevjerimo spomenutu zadaću dolazimo u stanje drugotnosti, dakle bivanja koje nije naše. I treće, spomenuta zadaća odvija se u horizontu moraliteta.

Temeljem rečenog, ukoliko bismo u nekoliko obrisa htjeli sažeti promišljanja dana u ovom članku recimo da je riječ o sljedećemu. »Čovjek mase« biće je kojemu nedostaje kultura jer za nju nije podučen. Ovdje ortegijanski kulturu

razumijevamo kao modele ponašanja u čije je korijene utkana snaga neprestanog bivanja boljim, a ne umrtvljenja u vlastitoj komociji. Sveučilište kao, kako kaže Ortega, pokretač europske povijesti ima zadaću, osim poučavanja u znanosti i intelektualnim strukama, i poučavanja kulture, dakle onog horizonta u kojem se odvijaju naše kretnje prema idealu. Budući da je čovjek osuđen na stvaranje svog svijeta, i samoostvarenje u tom stvaranju, filozofiju možemo shvatiti kao zbir ljudskih nastojanja u povijesti da se dohvati spomenuti ideal. Dakako, temeljno određenje ideala o kojem govorimo je autentični život, biti »ja sam«.

Drugim riječima, ta »čežnja za onim što nismo, priznanje da smo nepotpuni i manjkavi« dio je našeg života, i to onaj određujući, sržni dio.⁴⁶ Filozofija se tako pokazuje – u Orteginom mišljenju – kao nužno potrebno znanje u potrazi čovjeka za samim sobom, u odgovaranju na upite bića koje nastoji prekoračiti granice i učiniti svoj život smislenim, a ne samo komotnim. Čini se opravdanim zaključiti da je upravo filozofija ono što čovjeku omogućuje susret sa samim sobom a ne prijanjanje uz mehanizme masovnoga. Ne treba zaboraviti da je u Orteginom shvaćanju filozofija, osim što je spoznaja Univerzuma, ujedno i radikalna samoća, dakle, događanje onog maksimalno samotnog u čovjeku, događanje onog što se brine za »ja«. A to »ja« je – kazuje Ortega y Gasset – lovački sokol,

»... koji se uvijek vraća na ruku (...) te čini ništa drugo doli reflektivni let prema vlastitoj unutrašnjosti. Ptica koja, napuštajući nebeski svod i prostor, svojim letom poništava prostor sklanjajući se u sebe, uvlačeći se u samu sebe – krilo koje je u isti mah vlastiti zrak –, rekli bismo let koji je nelet, poništenje prirodnog leta.«⁴⁷

Sagledavajući – makar u obrisima – Orteginu shvaćanje »čovjeka mase«, s jedne strane, i ulogu filozofije u životu čovjeka, s druge, ne čini nam se pretencioznom zaključiti da je upravo ono reflektivno nagnuće koje prebiva u djelatnosti filozofije snaga se koja može suprotstaviti, ortegijanski shvaćenom, djelovanju »čovjeka mase«. Čini se dostatnim za zaključiti da ovaj impuls može stajati u korijenu ponovnog promišljanja uloge filozofije u akademskom obrazovanju. Promišljanju koje treba uvijek iznova poduzimati.

40
Ibid, str. 175.

41
Ibid, str. 198.

42
Ibid, str. 219.

43
Usp. Krznar, T., »Filozofija kao briga za cjelinu – edukacijski uvidi Ortege y Gasset«, str. 410slj.

44
Usp. Ortega y Gasset, José, *Što je filozofija?*, str. 257.

45
Usp. Raley, H. C., *José Ortega y Gasset. Philosopher of European Unity*, str. 156.

46
Usp. Ortega y Gasset, José, *Što je filozofija?*, str. 171.

47
Ibid.

Tomislav Krznar

»The Mass Man« or On the Role of Philosophy in Education

Deliberation of Ortega y Gasset

Abstract

In this paper the author tries to give some basic insight into the philosophy of the Spanish philosopher José Ortega y Gasset, particularly bearing in mind the role of philosophy in the contemporary education. In the complexity of the topic the author tries to dismember three dimensions. In the first part author seeks to outline the phenomenon of “mass man” especially having in mind the nature of its origin as well as the characteristics of its structure. The second dimension is related to the Ortega y Gasset’s understanding of the role of university in the modern society. Here the author – throughout Ortega y Gasset’s perspective – is trying to answer a simple question: why the society needs a university, or better, what is its role in education? The third dimension of paper is related to an attempt of discerning of Ortega y Gasset’s understanding of philosophy. The author is trying to reach out to answer the question: why is there a philosophy, or rather, whether it is really necessary to human? The basic position that the author tries to outline is related to the fundamental message of Ortega y Gasset’s philosophy: person must build his/her authentic existence in the dynamism of circumstances. Philosophy, says Ortega y Gasset, is a necessary part of that operation, in particular, human self-creation.

Key words

José Ortega y Gasset, “the mass man”, philosophy, education, creativity, self creation